

УДК 355.233.1:355.457 (477)

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СКЛАДУ ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Л.О.Балагур

У статті проаналізовано методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону, зокрема використання різних підходів (системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та контекстного), а також принципів навчання: загальнодидактичних (цілеспрямованості, безперервності й послідовності, індивідуалізації, фундаменталізації змісту навчання, професійної спрямованості навчання) та специфічних (інтеграції, прагматизму, варіативності та модульності); цілеспрямована увага до теоретичної підготовки курсантів з питань сутності управлінського впливу та управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні; використання таких методів навчання, що дозволяють майбутнім офіцерам-прикордонникам відпрацьовувати уміння приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону; розгляд управлінських проблем методом аналізу конкретних ситуацій для забезпечення тісного зв'язку теорії з практикою; використання системи професійних завдань та ділових ігор для формування умінь і навичок ухвалення управлінських рішень; ознайомлення курсантів з основними методами комунікативно-управлінського впливу та удосконалення у них навичок ефективної управлінської комунікації (використання основних засобів переконуючого управлінського впливу на персонал, мовних та мовленнєвих засобів при організації оперативно-службової діяльності з охорони кордону); поглиблення й закріплення у курсантів теоретичних знань зі сфери управління через використання можливостей стажування та ін.

Ключові слова: управління, підготовка, основні підрозділи охорони кордону, методичні рекомендації, методи, офіцери-прикордонники.

METHODOICAL RECOMMENDATIONS FOR TEACHING STAFF TRAINING FUTURE OFFICERS- BORDER GUARDS TO MANAGING

L.O.Balahur

Summary. In the article there are results of the important methodic recommendations to research and teaching staff on training future border-guard officers to manage the main units of the State Border Guard Service, particularly including the different approaches (systematic, active, learner-centered and contextual), and the concepts of learning: common-didactic (purposefulness, continuousness and sequence, individualization fundamentality of training, professional tendency of training) and specific (integration, pragmatism, variability and modularity); focused attention is directed to the theoretical preparation of cadets to manage the border units based on a systematic analysis of the situation at the border; using of teaching methods to make future officers to perfect their ability of resolving while organization the guarding; observation of managerial problems by analyzing the specific situations to ensure a close link between theory and practice; using the system of professional tasks and business games for the formation of skills for making managerial decisions.

Keywords: management, training, main border units, methodic recommendations, methods, border guard officers.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливою передумовою належної підготовки прикордонників до ефективного виконання ними завдань оперативно-службової діяльності є формування в них готовності до управління органами охорони державного кордону. Нормативно-правові акти з питань розвитку Державної прикордонної служби України визначають необхідність підвищення рівня професійної підготовленості офіцерських кадрів. Зокрема, у Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 р. також акцентується увага на необхідності підготовки висококваліфікованих офіцерських кадрів, здатних приймати обґрунтовані та ефективні управлінські рішення у сфері охорони державного кордону [3].

Аналіз нормативно-правових документів та особливостей управлінської діяльності офіцерів-прикордонників засвідчує, що зміст підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління органами охорони державного кордону обумовлений специфікою завдань оперативно-службової діяльності та охоплює сукупність теоретичних знань щодо організації оперативно-службової діяльності з охорони кордону, керування силами і засобами при виконанні поставлених завдань, організацію морально-психологічної підготовки персоналу та ін. З огляду на це, формування готовності до управління органами охорони державного кордону в наш час є важливою складовою професійної підготовки офіцера-прикордонника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Проблема підготовки майбутніх фахівців до управлінської діяльності неодноразово привертала увагу науковців. У контексті нашого дослідження велике значення мають праці, присвячені вивченню управління як суспільно-соціального феномену, його сутності, змісту, структури (Р.Кричевський, Б.Паригін, Л.Орбан-Лембрик та ін.), праці, які розглядаються проблеми управління військами та прикордонною службою (М.Кабачинський, С.Краснопир, М.Литвин та ін.), дослідження, де обґрунтовано значимість готовності до управлінської діяльності офіцера, проаналізовано його різноманітні соціальні якості, необхідні для управлінської діяльності (О.Барабанщиков, В.Варваров, В.Давидов, М.Драгомиров, В.Іванов, А.Маклаков, Б.Теплов та ін.), а також наукові студії про сутність і зміст управлінської діяльності, різних аспектів ефективності професійної та управлінської діяльності, відмінностей між керівництвом та управлінням (П.Корчемний, С.Максименко, Б.Олексієнко, А.Урбанович, В.Ягупов та ін.). У працях О.Луцького, О.Сафіна, Ю.Сердюка, М.Тарнавського, В.Уліча, Ю.Царьова та ін. розкрито педагогічні й психологічні аспекти підготовки курсантів і офіцерів до управлінської діяльності.

Однак комплексного дослідження з питань підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону на сьогодні немає: не обґрунтовано педагогічних умов формування готовності офіцера-прикордонника до управління основними підрозділами охорони державного кордону, не розроблено методики її формування, критеріїв та показників оцінювання сформованості тощо.

Метою статті є розгляд методичних рекомендацій науково-педагогічному складу щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону є одним із пріоритетних завдань у системі професійної підготовки. Це, зі свого боку, вимагає від навчальних закладів організації навчально-виховного процесу з урахуванням необхідності формування цієї професійно важливої властивості.

Теоретичний аналіз проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону та результати експериментального дослідження дозволили обґрунтувати методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування цієї професійно важливої властивості.

Насамперед слід брати до уваги, що загальною методологічною основою підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону має бути *системний* підхід (І.Блауберг, Б.Железовський, В.Щербаков та ін.), що передбачає формування в курсантів готовності до управлінської діяльності на основі науково обґрунтованого добору форм, методів і засобів роботи. Значення *діяльнісного* підходу (К.Абульханова-Славська, Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн та ін.) обумовлено тим, що підготовка курсантів до управління основними підрозділами охорони державного кордону є одним з видів навчальної діяльності, яка розгортається за логікою «потреба – мотив – дія», детермінована потребово-мотиваційними чинниками, та містить мету, умови, дії, операції. *Особистісно орієнтований* підхід (І.Бех, А.Кузьмінський, В.Серіков та ін.) визначає необхідність педагогічної підтримки становлення індивідуальності майбутнього офіцера-прикордонника, турботу про його особистісний розвиток. Своєю чергою положення *контекстного* підходу (А.Вербицький, Є.Климов, Н.Кузьміна та ін.) дозволяють визначати траєкторію навчання майбутніх офіцерів-прикордонників, вибрати необхідні засоби педагогічного впливу.

Окрім використання названих підходів, для формування в курсантів готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону важливе значення має дотримання загальнодидактичних принципів цілеспрямованості, безперервності й послідовності, індивідуалізації, фундаменталізації змісту навчання, професійної спрямованості навчання, а також специфічних принципів інтеграції, прагматизму, варіативності та модульності. Зазначені принципи відображають особливості побудови навчального процесу з формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону та забезпечують його цілісність.

З урахуванням того, що управлінська готовність передбачає насамперед сформованість у керівника

прикордонного підрозділу загальних знань у сфері управління, здатності орієнтуватися в специфіці управлінської діяльності, для формування цієї професійно важливої властивості слід, щонайперше, звертати увагу на збагачення змісту навчання поняттями, ідеями, теоріями про особливості управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні.

Йдеться про необхідність ознайомлення курсантів з особливостями управлінської сфери, поняттями управлінських функцій та засобів, трактуваннями сутності управління основними підрозділами охорони державного кордону, специфікою управлінського впливу та ін. Особливо важливого значення в цьому контексті набуває розуміння курсантами готовності до управління як фактора підвищення ефективності виконання завдань з охорони державного кордону.

Зважаючи на те, що служба офіцера – керівника основними підрозділами охорони кордону – пов'язана з постійним вивченням і розв'язанням безперервного ланцюга професійних та педагогічних завдань під час навчання, виховання й психологічної підготовки персоналу, зміцнення військової дисципліни та ін., для формування в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону слід використовувати такі методи навчання, що дозволяють їм відпрацьовувати уміння приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону.

У цьому зв'язку особливо продуктивним слід назвати набутки контекстного підходу, що спонукає до вибору таких методів навчання, які передбачають адекватність навчально-пізнавальної і професійної діяльності курсантів. Серед таких методів велике значення має насамперед *метод аналізу конкретних ситуацій*. Він створює сприятливі умови для набуття й розвитку умінь аналізувати та ухвалювати обґрунтовані рішення в управлінській діяльності [4, с. 360]. Цей метод, на противагу пасивному прослуховуванню інформації, допомагає курсантам оволодіти професійними знаннями шляхом самостійного розв'язання проблем, які мають містити дидактично обґрунтовані та відповідно підібрані ситуації [1, с. 45]. Для створення такої ситуації слід використовувати певну проблему з управлінської діяльності офіцера-прикордонника, що дозволить ефективніше формувати в курсантів навички виконання управлінських завдань.

Окрім методу аналізу конкретних ситуацій, для відпрацювання навичок вирішення управлінських завдань слід використовувати систему *аналітичних управлінських завдань*. Роботу з такими завданнями можна розглядати як головний дидактичний засіб професійної підготовки майбутніх керівників основних підрозділів охорони державного кордону. У нашому випадку виконання управлінського завдання як інтегроване вираження мети професійної діяльності підрозділу охорони державного кордону дозволяє відобразити й зміст професійної діяльності з охорони кордону, і сутність управління цією діяльністю. Саме при вирішенні аналітичного управлінського завдання майбутні фахівці зможуть краще зрозуміти всі функції управління.

Для формування в курсантів готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону слід використовувати різні групи завдань: завдання, що вимагають мнемічного (запам'ятовування) відтворення даних (на дізнавання, відтворення окремих фактів, понять), завдання, що вимагають простих розумових операцій з даними (на виявлення фактів, на аналіз і синтез, зіставлення й розрізнення), завдання, що вимагають складних розумових операцій (трансформація, інтерпретація, на індукцію й дедукцію, доказ і аргументацію), завдання, що вимагають повідомлення даних (розробка оглядів, конспектів, рефератів, звіту, доповіді), завдання, що вимагають творчого мислення (розв'язання проблемних управлінських ситуацій, формулювання проблем, розкриття сутності явищ, подій на основі спостережень і міркувань) та завдання, що вимагають рефлексивної дії.

Такий підхід допомагає курсантам знаходити нові знання, способи діяльності, шляхи подолання проблеми, робити самостійні висновки, оцінювати причини і характер професійних ситуацій, осмислювати події й роботу щодо вирішення складної ситуації, осмислювати й оцінювати свою роль і роль своїх колег у розв'язанні проблеми та ін. Зміст усіх завдань має визначатися змістом ситуації, явища, процесу, події професійної діяльності. Для ефективного використання системи завдань в теорії професійної підготовки при їх розробці потрібно враховувати взаємозв'язок завдань та рівень складності, інтереси майбутніх фахівців, а також передбачити об'єктивні методи оцінки їх виконання.

Ще одним важливим методом для підготовки офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності є *ділові ігри*. Ділова гра дозволяє відтворювати предметний і соціальний зміст професійної діяльності, моделювати основні умови й системи відносин, характерні для управлінської діяльності. Саме тому ділові ігри допомагають ефективно формувати уміння й навички ухвалення управлінських рішень [4, с. 357–358]. Цей метод є ефективним шляхом для набуття суб'єктами навчання управлінських умінь і навичок.

Для належної організації ділової гри слід продумати її організаційні етапи: постановка проблеми, мети і завдань; розподіл ролей і визначення функцій різних учасників; визначення ролей учасників; обговорення проблеми (самостійні рішення й аналіз можливих труднощів); визначення переможців, стимулювання й підведення підсумків [2, с. 114].

У всіх цих випадках важливе значення має розробка чіткої системи завдань у рольовій грі. При цьому важливо, щоб такі завдання були комплексними, з достатнім обсягом, що максимально знижувало б імовірність несамостійного виконання; викликали інтерес, пошукову активність і в той же час формували в курсантів відповідальність за якість результату; охоплювали максимальну кількість тем навчальної дисципліни; містили елементи наукового дослідження; передбачали поєднання різних видів інформації (вербальної, знакової, образної); забезпечували зв'язок з практичним упровадженням творчих ідей (графічною, схематичною фіксацією результатів і т.п.); передбачали складання самими курсантами алгоритмів розв'язання.

За такого підходу процес навчання становитиме замкнений цикл, що охоплюватиме засвоєння (накопичення) знань, оволодіння методами й прийомами їх здобування та застосування, а вирішення таких завдань у рольовій грі стане ефективним засобом формування в курсантів працьовитості, наполегливості, волі, характеру, цілеспрямованості, а також уміння взаємодіяти, переконувати як важливих характеристик справжнього та авторитетного керівника.

З урахуванням того, що сама суть управлінської діяльності офіцера – керівника пов'язана з необхідністю постійної координації зусиль персоналу для ефективного розв'язання завдань з охорони державного кордону, слід велику увагу приділити навчанню курсантів взаємодії з іншими людьми, способами комунікації у професійній діяльності. Сутність управлінської комунікації офіцера-прикордонника та її основні завдання полягають у налагодженні оптимальної системи взаємодії усередині прикордонного колективу, між окремими підрозділами й постійним складом. Загалом управлінську комунікацію в контексті управлінської діяльності офіцера-прикордонника можна розглядати як сукупність засобів організації взаємодії, що дозволяють встановлювати необхідний контакт з прикордонним персоналом, добиватися точного сприйняття й розуміння в процесі спілкування, прогнозувати поведінку підлеглих, спрямовувати їх на ефективне виконання завдань з охорони державного кордону. Саме тому в управлінській діяльності важливе значення мають уміння офіцера-прикордонника налагоджувати відповідну міжособистісну взаємодію, спілкування. Для цього слід вчити майбутніх офіцерів-прикордонників точно, доречно, ефективно використовувати основні засоби переконливого управлінського впливу на персонал, мовні та мовленнєві засоби для організації оперативно-службової діяльності з охорони кордону, управління внутрішніми психологічними ресурсами.

Зважаючи на різноманіття ситуацій, у яких перебуває офіцер, а також на те, що саме особистий досвід є одним з найважливіших факторів, який сприяє формуванню складових управлінської готовності, професійну підготовку курсантів до управління основними підрозділами охорони державного кордону потрібно здійснювати не тільки теоретично, але й у контексті спеціально організованої практичної діяльності. Низька технологічність управлінської діяльності, різноманіття ситуацій, з якими має справу офіцер-прикордонник, обумовлює те, що саме особистий досвід є одним з найважливіших факторів, який сприяє формуванню його професійної управлінської самостійності та уміння вирішувати складні ситуації управлінської діяльності. У цьому контексті для формування в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управлінської діяльності слід широко використовувати можливості стажування, що дозволяє перевірити професійну придатність курсантів до обраної професії, поглибити й закріпити їхні теоретичні знання зі сфери управління, формувати в них професійні управлінські уміння й навички, професійне мислення й професійно значимі управлінські якості. Саме відповідна організація стажування курсантів покликана закріпити теоретичні знання зі сфери управління та дати можливості для набуття досвіду управлінської діяльності.

Метою стажування курсантів має бути набуття ними практичних навичок у виконанні професійних обов'язків, закріплення одержаних знань, умінь та компетенцій, отриманих при вивченні теоретичного матеріалу з проблем управління. Перед проходженням стажування слід запропонувати курсантам індивідуальні завдання для поглиблення розуміння ними порядку залучення до виконання завдань з охорони кордону різних категорій персоналу; розширення знань про обов'язки інспектора підрозділу охорони державного кордону, про обов'язки дільничного інспектора прикордонної служби (начальника підрозділу дільничних інспекторів), про порядок організації підготовки особового складу зміни прикордонних нарядів до служби та дій у випадку зміни обстановки, про основні завдання та характер оперативно-службової діяльності прикордонного підрозділу, про організацію професійної підготовки персоналу та ін.

Стажування повинно допомогти сформувати в курсантів уміння організовувати службу прикордонних нарядів та здійснювати керівництво діями прикордонників під час виконання завдань; вміння й навички самостійного розв'язання професійних управлінських завдань (організація роботи персоналу, контакт із особами, що перетинають державний кордон, колегами по роботі та ін.), розвинути елементи професійного мислення, пов'язані з технологією управління персоналом, набути практичних навичок керівництва людськими ресурсами.

Висновки. Найважливішими методичними рекомендаціями щодо підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону слід назвати такі: 1) використання системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та контекстного підходів, а також загальнодидактичних (цілеспрямованості, безперервності й послідовності, індивідуалізації, фундаменталізації змісту навчання, професійної спрямованості навчання) та специфічних (інтеграції, прагматизму, варіативності та модульності) принципів навчання; 2) цілеспрямована увага до теоретичної підготовки курсантів з питань сутності управлінського впливу та управління прикордонними підрозділами на основі системного аналізу ситуації на кордоні; 3) використання таких методів навчання, що дозволяють майбутнім офіцерам-прикордонникам відпрацьовувати уміння приймати управлінські рішення при організації охорони державного кордону; 4) розгляд управлінських проблем методом аналізу конкретних ситуацій для забезпечення тісного зв'язку теорії з практикою; 5) використання системи професійних завдань та ділових ігор для формування умінь і навичок ухвалення управлінських рішень; 6) ознайомлення курсантів з основними методами комунікативно-управлінського впливу та удосконалення в них навичок ефективної управлінської комунікації; 7) поглиблення й закріплення в курсантів теоретичних знань зі сфери управління через використання можливостей стажування та ін.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є експериментальна перевірка педагогічних умов підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Література

1. Методичні рекомендації з підготовки та проведення рольових ігор з персоналом Держприкордонслужби України щодо стандартів культури спілкування з особами, які перетинають державний кордон, та психологічного забезпечення культури здійснення прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон / О. А. Жданенко, Е. В. Матусяк, С. В. Стасюк та ін. – Хмельницький, 2010. – 76 с.
2. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. / В. М. Нагаєв. – К. : Центр учб. л-ри, 2007. – 232 с.
3. Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 19 червня 2006 р. № 546/2006 Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/546/2006>
4. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.